

Психологія

УДК 159.922.4

ПСИХОЛОГО-ГЕРМЕНЕВТИЧНІ АСПЕКТИ СПІЛКУВАННЯ

З. С. Карпенко

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. + 380 (342)596136; e-mail: karpenkozs@ukr.net*

У статті розглянуто предмет, умови, процедури і механізми психолого-герменевтичного дослідження спілкування: ціннісно-сміслова свідомість особистості, діалогічна взаємодія, розуміння, інтерпретація, тлумачення поведінкових актів, відкритість і доступність, автентичність тощо.

Ключові слова: психологічна герменевтика, спілкування, розуміння, інтерпретація, тлумачення, діалог, ціннісно-сміслова свідомість.

Міждисциплінарні студії феномену спілкування підводять до висновку, що останній виступає середовищем буття особистості, сферою її життєздійснення і більш чи менш задовільним результатом утілення власного екзистенційного проекту світобудови. З огляду на системну складність особистісного контексту спілкування до цього феномену можна застосувати передусім герменевтичний метод пізнання.

Герменевтика (грецьке *hermeneia* – тлумачення) – напрям у філософії та гуманітарних науках, в якому розуміння розглядається як умова осмислення соціального буття. Історичні різновиди герменевтики: переклад (наявного смислу на свою мову), реконструкція (відтворення автентичного смислу або ситуації виникнення смислу) і діалог (формування нового смислу в інтерперсональному смисловому контексті) [1].

Психологічна герменевтика – напрям герменевтики, у фокусі якого перебувають проблеми розуміння й інтерпретації складних психічних феноменів людини, що розглядаються в цілісному охопленні реальних смисложиттєвих констеляцій і в культурно-історичному векторі їх становлення і розвитку.

Основи психологічної герменевтики заклали Ф.Шлейермахер і В.Дільтей. Перший обґрунтував «принцип кругового руху» процесу розуміння: ціле розуміється, виходячи з його частин, а частини – тільки у співвіднесенні з цілим. Другий вважав, що розуміння розрізняється за своїм предметом: 1) розуміння як теоретичний метод, керується критерієм: «істина - хибність»; 2) розуміння дій, що вимагає реконструкції

цілей, на досягнення яких вони спрямовані, керується критерієм: «успішність - неуспішність»; 3) розуміння проявів «живого досвіду»: від продуктів творчості до актів поведінки (жестів, інтонації та ін.), для цього необхідний критерій «автентичність» [2, с.273].

Поле значень терміну «розуміння» надзвичайно широке. Згідно з В.К. Нішановим, до нього входять: 1) декодування, 2) переклад «зовнішньої» мови у «внутрішню» мову дослідника, 3) інтерпретація, 4) розуміння як оцінка, 5) осягнення унікального, 6) розуміння як результат пояснення, 7) розуміння як синтез цілісності [2, с.274].

На думку В.В. Знакова, розуміння як феномен пізнання і спілкування характеризується двома прикметними ознаками: 1) вихід за межі безпосереднього змісту, поміщення того, що потрібно зрозуміти, у більш широкий контекст, який сприяє породженню його смислу; 2) співвіднесення об'єкта розуміння з ціннісно-нормативними уявленнями суб'єкта, котрий розуміє, його міркуваннями про те, якою відповідно до законів фізичного і соціального світу повинна бути ситуація, що підлягає розумінню. Розуміння як пізнавальна процедура спрямовується не на отримання нового знання, а на смислоутворення, приписування смислу знанню, отриманому в процесі мисленнєвої діяльності [3, с.36].

Сучасні психологічні дослідження в галузі герменевтики присвячені як розумінню і тлумаченню текстів, насамперед наукових, науково-популярних і навчальних, так і герменевтиці дії, тілесної експресії, художнього самовираження. Можна стверджувати, що сьогодні відбувається оформлення особливої царини психологічної герменевтики, що займається вивченням ціннісно-сислової сфери (аксіопсихіки, аксіосфери) особистості. Аксіопсихологічна герменевтика охоплює широке коло явищ, що несуть на собі відбиток людської суб'єктивності: не лише словесні висловлювання і різні форми дискурсу, а й невербальні, паралінгвістичні, тілесні вияви, що репрезентують складно влаштовану «супідрядну», голономно «запаковану» ціннісно-сислову реальність життєвого світу особистості [4, с.46].

Дослідники проблеми розуміння в основному солідарні з вказівкою на зв'язок цього феномена з пізнанням суб'єктивної сислової реальності. Так, В.С. Швирьов зазначає, що зміст гуманітарного знання визначається «ідеєю розуміння як роботи свідомості, спрямованої на смисл, деякий ідеальний зміст втілених у матеріальних тілах явищ культури. Втілюючи ці смисли, ідеальні змісти, стаючи їх носіями, відповідні матеріальні тіла набувають знаково-символічну функцію» [5, с19]. Семантична концепція розуміння А.Л. Никифорова виходить із засновку, що розуміння являє собою інтерпретацію, а інтерпретація наділяє смислом матеріал, який об'єктивно його позбавлений. Звідси робиться висновок про те, що розуміння є надання, приписування смислу тому, що ми розуміємо. Основою розуміння, за А.Л. Никифоровим, є «індивідуальний сисловий контекст, що являє собою систему взаємопов'язаних сислових одиниць. Індивідуальний контекст формується внаслідок засвоєння індивідом культури суспільства і особистого досвіду. Тому сислові оди-

ниці складаються з характеристик двох видів: загальних та індивідуальних. У процесі розуміння мовленнєвих висловлювань, актів поведінки, речей ми асоціюємо з ними деяку смислову одиницю з індивідуального контексту. Взаєморозуміння двох індивідів забезпечується частковим збігом їхніх індивідуальних контекстів або характеристик тих смислових одиниць, які вони асоціюють з об'єктами»[5, с.94].

Таким чином, смислова реальність може бути не лише «прочитана», тобто інтерпретована як «готовий», соціально зумовлений і культурно втілений смисл, а і «приписана», тобто зсередини конституїрована індивідуальною ціннісно-смисловою свідомістю. Н.С. Автономова робить висновок, що «розуміння як функція розуму, взята в розвиненому її вигляді, є функція охоплення і утримання у формах теоретичної розумності всіх передуючих їй і ніби вкладених у неї форм і способів (як дискурсивних, так і недискурсивних) побудови цінності» [5, с.108]. Як бачимо, аксіопсихологічна герменевтика є не лише методом голономного пізнання суб'єктивної реальності на кшталт «розпаковування матрицьки» – зчитування-приписування смислів, а й особливою онтологією одухотвореної дійсності, способом існування якої виступає людська інтерсуб'єктивність. При цьому розуміння, що спирається лише на рефлексію інтерсуб'єктивності, вбачає в іншому «лише знаряддя, яке піддається обліку і володінню» [6, с198 - 199]. Завдання полягає не в тому, щоб розімкнути герменевтичне коло, а щоб увійти в нього, тут – ставитися до Іншого як до мети, індивіда, що сповняє своє призначення (інтуїтивне вбачання духовної суті Іншого), і згодом проаналізувати засоби, які «працюють» на його творчу самореалізацію.

Процес входження у герменевтичне коло розуміння психічної реальності можна представити за допомогою просторового моделювання. При цьому слід брати до уваги, що цільовий вектор життєздійснення особистості доповнюється причинним, сфера дії якого – «горизонтальні», об'єктивно-діяльнісні зумовлення, що експлікують ціннісну позицію суб'єкта того чи іншого рівня. Звідси випливає, що повна, «неурізана» картина структури, генезу і функціонування ціннісно-смислової свідомості особистості може бути подана як перехрещення обох гносеологічних позицій: послідовно суб'єктивної, саморозвивальної, тобто телеологічної, і відносно об'єктивної, причинно зумовленої, каузальної. Таке розширення контексту дослідження необхідно для того, щоб викреслити реалістичну траєкторію аксіогенезу особистості, на характері якої позначається не лише напружене тяжіння до духовно вищого, а й адаптивне пристосування до наявного як апробованого способу діяльності з мінімальною енергетичною затратою.

І справді, розвиток ціннісної свідомості індивіда являє собою не «вертикальний злет» і не «горизонтальне розширення», а певну мотиваційно-смислову тенденцію (розмірене піднесення в розумінні прогресивного розвитку і протилежне до нього збочення у випадку регресу).

Дуалістична рівновага несвідомого і свідомого, суб'єктивного й об'єктивного, інтуїтивного і логічного встановлюється точкою їх пере-

хрещення. По суті, точка перетину осей ординат і абсцис маніфестує «місцезнаходження» особистості як такого онтогенетичного утворення, котре здатне продуктивно синтезувати духовну інтуїцію (безпосереднє вбачання суті, тут – смислу) з логічним висновком вербального інтелекту. Через вказану причину особистість функціонує як полісуб'єкт, внутрішній простір якого здатен вмістити і підсумувати різні ціннісні позиції, виступаючи «від імені» однієї з них або відсторонюючись від усіх наявних у його свідомості смислів. Така вперше заявлена позиція «позазнаходжуваності», можливість децентрації і розотожнення з усвідомленими атрибутами своєї самості і становить зміст духовного суб'єкта, яким і є особистість.

Таким чином, феноменологічне відцентрування виступає загальним психотехнічним методом віддзеркалення ціннісних позицій, що усвідомлюються як реально діючі або як ті, що потенційно представлені, але ще не використовуються в духовному трансцендуванні особистості.

Отже, розуміння стає можливим внаслідок діалогічної орієнтації комунікантів у задіянні обох аспектів феноменологічного відцентрування - інтуїтивно-емпатійного, смислопороджувального, синтетичного, телеологічного і аналітико-рефлексивного, інтерпретативно-оцінювального, дискурсивного, каузального.

Герменевтика спілкування як метод розуміння соціальної взаємодії включає в себе наступні етапи: 1) висунення деякої гіпотези, в якій міститься передчуття або попереднє розуміння тексту поведінки, комунікативної ситуації як цілого; 2) інтерпретація, що виходить із загального смислу і веде до смислу окремих його фрагментів; 3) коригування цілісного смислу, що виходить з аналізу окремих фрагментів тексту (подій, взаємодій), тобто зворотний рух від частин до цілого (А.М. Коршунов і В.В. Мантатов).

З точки зору Е.Д. Хірша, мистецтво інтерпретації та мистецтво розуміння суть різні процеси, оскільки правильне розуміння можливе тільки одне, а інтерпретацій – безліч, позаяк останнє засноване на термінології інтерпретатора, а розуміння – на термінології тексту. При цьому інтерпретація – це така робота мислення, яка полягає в розшифруванні смислів, скритих у культурі. Розшифрувати смисл – означає за буквальним значенням побачити все багатство можливих смислів. Інтерпретувати – означає йти від явного смислу до смислу прихованого, за П.Рікером, тому інтерпретація у формі розповіді відображає ціннісну позицію інтерпретатора, котра часто змінюється разом із подіями інтерпретованого тексту [7].

У багатьох ситуаціях міжособистісної взаємодії відбувається перетинання смислових просторів учасників спілкування, що приводить до породження нового смислового простору, придатного до утворення і кристалізації нового смислу, який приймається всіма учасниками взаємодії.

Онтологічну передумову взаєморозуміння комунікантів становить наявність апріорної соціальної форми психіки, що існує віртуально як

духовна інтенція розвитку, тобто здатність до «Я – Ти» – ставлення, що актуалізується у спілкуванні з найближчими людьми. Це означає, що перехід бісуб'єктності з можливості в дійсність відзначений «проростанням» змістово-предметних взаємодій на «грунті» комунікативної експресії і оформленням ціннісної свідомості людини, яка в цілому і в кожному своєму елементі зберігає діалогічну побудову і діалогічний принцип функціонування. Принципово неусувна іманентна можливість діалогу дозволяє «входити у світ іншої людини і відчувати той екзистенційний момент, коли зникають межі між Я і Ти» і з'являється здатність пережити повноту співіснування (М.М. Бахтін, М. Боуен, Дж. Боулбі, М. Бубер та ін.).

Яскравим прикладом представлення процесу розгортання діалогічних можливостей особистості в практиці її спілкування є модель рівнів спілкування А.Б. Добровича, на яких специфічним чином проявляються чотири можливі позиції: 1) байдужості («позиція неучасті»); 2) зверхності («прибудова зверху»); 3) приниженості («прибудова знизу»); 4) паритетності («прибудова поруч»). Рівні спілкування характеризуються відповідно до чотирьох фаз розгортання комунікативного акту: 1) фази взаємоспрямованості, яка включає актуалізацію комунікативних спонук; 2) фази взаємовідображення партнерів по спілкуванню; 3) фази взаємоінформування учасників спілкування про хід взаємодії; 4) фази взаємовідключення – завершення контакту.

Згідно з нашим тлумаченням особистості як інтегрального суб'єкта ця модель відображає розширення спектру її суб'єктних проявів в царині спілкування. Класифікація рівнів спілкування А.Б. Добровича відбиває тенденцію до все більшої інтегрованості та взаємодії з партнером, розгортання його діалогічної оберненості на співрозмовника, підключення дедалі більшої кількості віртуальних здібностей до «поля міжсуб'єктних стосунків» – актуалізації задатків суб'єкта спілкування, зменшення формальності і наростання інтимності взаємовідносин тощо.

Та ж логіка збагачення феноменології спілкування представлена в порівневій типології спілкування В.М. Сагатовського. На першому, маніпулятивному, рівні один суб'єкт розглядає іншого як засіб або перешкоду здійснення проекту своєї діяльності, як об'єкт особливого гатунку («розмовляюче знаряддя»).

На рівні «рефлексивної гри» один суб'єкт у проекті своєї діяльності враховує «контрпроект» іншого суб'єкта, але не визнає за ним самоцінності і прагне до «виграшу», до реалізації свого проекту і до блокування чужого.

На рівні правового спілкування обидва суб'єкти визнають право на існування проектів діяльності один одного, прагнуть узгодити їх на підставі спільно вироблених норм. Замість «виграшу» і влади вони прагнуть до справедливості.

Найвищим рівнем міжсуб'єктних стосунків є рівень морального спілкування, на якому партнери добровільно виробляють спільний про-

ект сумісної діяльності в результаті узгодження своїх індивідуальних планів.

Ще однією репрезентативною моделлю постадійного розвитку діадичного спілкування, побудованого на засадах реципрокності (взаємозгодженості), синергійності (взаємопідсилення), комплементарності (взаємодоповнюваності) ціннісних позицій партнерів, є модель контактної взаємодії Л.Б. Філонова.

Реінтерпретація цієї моделі під кутом зору принципу інтегральної суб'єктності дозволяє допустити, що перша стадія розвитку контакту відповідає рівню відносного (початкового) суб'єкта спілкування, друга – рівню монособ'єкта з огляду на чисто «діяльнісний» мотив взаємодії, третя й четверта – рівню полісуб'єкта, що підсумовує всі «за» і «проти» ідеального образу партнера в свідомості індивіда, – це найбільш драматично напружена ситуація взаємодії; п'ята – рівню метасуб'єкта, що відстояв свою індивідуальність у спілкуванні, інтегрувавшись з партнером у ціннісно-орієнтаційну й діяльнісну єдність; шоста – рівню абсолютно суб'єкта, емпатійно пов'язаного з партнером, що, проте, реалізує власну програму діяльності згідно із взаємно узгодженими намірами кожного у спільному проєкті партнерства [8].

Як бачимо, основний механізм інтерпретації – діалог, що базується на встановленні зв'язків із контекстами у спосіб поміщення висловлювання у новий контекст, обмежений інтерпретаційними рамками, який цей контекст «висвічує». Включення інтерпретації в контекст міжособистісного спілкування перетворює діалог у засіб розуміння особистісних смислів партнерів по комунікації. Якщо неусвідомлювані інтерпретаційні схеми учасників взаємодії стають предметом обговорення, аналізу, рефлексії у психотерапевтичній ситуації, то інтерпретація переходить у тлумачення. Н.В. Чепелева вважає, що якщо інтерпретацію можна розглядати як діалог з іншими, то тлумачення – це діалог для іншого, котрому роз'яснюється й обґрунтовується вибір тих чи тих інтерпретаційних схем і власне розуміння сприйманого поведінкового тексту.

Тут текст виступає перетвореною формою спілкування, діалогу між суб'єктами комунікації, в якому відбито пізнавальне й емоційно-оцінкове ставлення автора до висловлюваного повідомлення, а також закладена програма його інтерпретації реципієнтом, що сприяє адекватному розумінню, проте ця програма, внаслідок зміщення інтерпретаційної ініціативи до реципієнта, модифікується останнім іноді до невпізнанності.

Ця обставина актуалізує проблему етики комунікативного дискурсу, для якої Ю.Хабермас формулює такі ключові вимоги:

- 1) ні одна зі сторін, втягнутих у предмет обговорення, не повинна виключатися з дискурсу (вимога спільності);
- 2) всі учасники повинні мати однакову змогу висувати і критикувати претензії на загальнозначимість у ході дискурсу (рівноправність);
- 3) учасники повинні бути готові і здатні «вчутися» в претензії інших на загальнозначимість (прийняття ідеальних ролей);

4) існуючі між учасниками відмінності в розумінні володіння владою (або силою) повинні бути нейтралізовані так, щоб ці відмінності не справляли жодного впливу на вироблення консенсусу (владна, або силова нейтральність);

5) учасники повинні відкрито роз'яснювати свої цілі і наміри (в ході дискурсу), утримуватися від стратегічних дій з їх досягнення (прозорість) [9, с.84 - 90].

Величезні можливості реалізації інтерсуб'єктного (конвенціонального) психотерапевтичного дискурсу надає наративна психотерапія, співвідносна з постмодерністським світоглядом. Наративні психотерапевти говорять про буттєву присутність смислу в просторі людської взаємодії, а, отже, про залежність ціннісного проектування життя особистості від наявності підтримуючих (розвивальних) або патологізуючих (проблемних) соціальних контекстів [10].

Дж. Б'юдженталь, визначаючи умови розвивальної міжособистісної взаємодії, говорить про доступність як дозвіл на входження Іншого у власний внутрішній світ і про експресивність як спонтанне самовираження своїх експлікованих властивостей. Останнє є передумовою формування комплементарно-діалогічної структури особистісних смислів як інтегрального показника гуманістичної спрямованості особистості [11].

Таким чином, герменевтична площина психологічного дослідження спілкування передбачає можливість взаємно оберненої проекції на внутрішній екран (ціннісно-сміслову свідомість) дослідника (досліджуваного) триєдиного факту людської екзистенції – автентичного самовираження шляхом діалогічного пізнання і вільного волевиявлення.

Література

1. Майборода Д.В. Герменевтика // Всемирная энциклопедия: Философия / Главн. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, Советский литератор, 2001. – С.229.
2. Дружинин В.Н. Экспериментальная психология / В.Н. Дружинин. – СПб: Издательство «Питер», 2000. – С.269-284.
3. Знаков В.В. Психология понимания: Проблемы и перспективы / В.В. Знаков. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2005. – 448 с.
4. Карпенко З.С. Герменевтика психологічної практики / З.С. Карпенко. – К.: РУТА, 2001. – 160 с.
5. Загадка человеческого понимания / Под общ. ред. А.А. Яковлева; Сост. В.П. Филатов. – М.: Политиздат, 1991. – 352 с.
6. Гадамер Х.-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики / Х.-Г. Гадамер. – М.: Прогресс, 1988. – 704 с.
7. Актуальні проблеми психологи: Том 2. Психологічна герменевтика / За ред. Н.В. Чепелевої. – К., 2001. – Вип.1. – 127 с.
8. Карпенко З.С. Аксиологічна психологія особистості / З.С. Карпенко.– Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. – С. 177-181.

9. Ситниченко Л.А. Першоджерела комунікативної філософії / Л.А. Ситниченко. – К.:Либідь, 1996. – 176 с.
10. Фридман Дж., Комбс Дж. Конструирование иных реальностей: Истории и рассказы как терапия / Дж. Фридман, Дж. Комбс. – М.: Независимая фирма «Класс», 2001. – 368 с.
11. Бьюдженталь Дж. Искусство психотерапевта / Дж. Бьюдженталь. – СПб.: Питер, 2001. – 304 с.

*Стаття поступила в редакційну колегію 22.10.2009 р.
Рекомендовано до друку докт. психол. наук, професором Мойсеєнко Л.А.*

PSYCHOLOGICAL AND GERMANAFTIC ASPECTS OF COMMUNICATION

Z.S. Karpenko

*PreCarpathian National University by V. Stefanic,
57, Shevchenko Street, Ivano-Frankivs'k, 76025, Ukraine;
ph. +380(342)596136; e-mail: karyenkozs@ukr.net*

The subject, conditions, procedures and mechanisms of psychological and germanaftic investigation of communication have been examined in the article: valued and sensible consciousness of the personality, dialogical interaction, understanding, interpretation, explanation of behavioral acts, openness and approachability, authenticity etc.

Keywords: *psychological germanaftics, communication, understanding, interpretation, explanation, dialogue, valued and sensible consciousness.*